

با سمة تعالی

دانشگاه تربیت مدرس

مدیریت تحصیلات تکمیلی

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب مسلم مرادی معتمد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مأخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه / رساله قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه تربیت مدرس شهید رجایی می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: مسلم مرادی

امضاء

دانشکده علوم انسانی

جایگاه ملائکه در نظام هستی با تکیه بر تفسیرهای علامه طباطبایی و فخر رازی

نگارش

مسلم مرادی

استاد راهنما: دکتر سید محسن میر باقری

استاد مشاور: محمد علی عادل‌ی مقدم

پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته علوم قرآن و حدیث

آبان ۹۱

تقدیم به:

محمد حسین

نوگل سگفته‌ی باغ زندگیم که تحفه‌ای بود از آستان مقدس حضرت دوست به امن سرای زندگانیم، که نور
وجودش تعظیم ذات دگناه حش را بر من واجب تر کرد و امید و بهار زندگیم را به باران رحمت ازلی نشاطی بیکرانه

بخشد.

تقدیرنامه

”پاس خدای را که برتر است به قدرت، نزدیک است از بهجت عطا و نعمت، بخشنده می‌غنیمت فزون از حاجت، وز داینده می‌هر بلا و نکت. اورا پاس گویم که بخشش‌های او از روی مهربانی است و نعمت‌های او فراگیر و همگانی“. (سج البلاغه، خطبه می ۸۳)

این رساله نتیجه می‌تلاش همه می‌افرادی است که به نحوی باینده مساعدت نموده اند، لذا لازم است از زحمات آن بزرگواران تشکر نمایم.

از تلاش‌های علمی استادی قبلی، و به ویژه استادی فرزانه می‌گروه الهیات دانشگاه شهید رجایی تهران تشکر می‌کنم.
از استاد راهنمای ارجمند، جناب آقای دکتر میرباقری و از استاد مشاور کرامت‌قدر، جناب آقای عادل مقدم که دلسوزانه باره‌سنایی‌ها و مشاوره‌های بی‌دریغ خود بنده را در اصلاح پایان نامه یاری کرده اند صمیمانه سپاسگزارم.
از زحمات دوست کرامت‌درم آقای رضایی که در تمامی مراحل تدوین این پایان نامه یار و مددکار این جانب بوده اند صمیمانه تشکر می‌کنم.

چکیده

دین مبین اسلام وجود موجودات نامحسوس فراوانی را ثابت می‌کند که بر همه جهات عالم گمارده شده‌اند که به خوبی‌ها و نیکی‌ها دعوت و هدایت می‌کنند و نیز برکات را فرو می‌فرستند، اسلام این موجودات را فرشتگان نامیده است و در قرآن اعتقاد و ایمان به ملائکه واجب شمرده شده است. فرشتگان از آفریده‌های خداوند هستند که در عالم معنا و روح زندگی می‌کنند و به ظاهر به دور از چشم مادی ما هستند، ولی هر یک از طرف خداوند مأمور انجام کار خاصی هستند و به تدبیر امور هستی از سوی پروردگارش اشتغال دارند.

پژوهش حاضر با محوریت آیات قرآن و روایات ائمه معصومین علیه السلام به منظور ارائه تصویری صحیح و تعریفی معقول از ملائکه و نقش و جایگاه آنان در نظام هستی از یک سو و زدودن زنگارهای خرافات و عقاید باطل که با گذشت زمان هم دست از دامان این موجودات بر نداشته است و همچنین نقد برداشت‌های غلط در رابطه با این موجودات از سوی دیگر به‌خصوص از دیدگاه علامه طباطبایی و فخر رازی هدف اصلی این تحقیق بوده است.

روش کار در این پژوهش، روش کتابخانه‌ای و توصیفی همراه با تحلیل‌های نگارنده بر مبنای آیات قرآن و روایات مرتبط با موضوع بحث بوده است. شواهد قرآنی به خصوص از میان تفسیرهای علامه طباطبایی و فخر رازی به عنوان مقیاس و مبنای اصلی بحث در نظر گرفته شده است.

نتیجه‌ی کلی بحث این که در فرهنگ قرآن، فرشتگان موجوداتی نورانی و معصوم از گناه بوده و ساحت مقدسشان از این که خصوصیات مادیات به خود بگیرد منزّه هستند. آنان واسطه تدبیر جهان هستی هستند، هر کدام مقامی مشخص دارند، آن‌ها نه تنها در این جهان و در برابر انسان وظایف مشخصی دارند، بلکه در جهان آخرت هم از همان لحظه شروع مرگ تا برپایی قیامت و رسیدگی به اعمال انسان‌ها وظایف مهمی بر عهده دارند.

کلید واژه‌ها

فرشتگان - ملائکه - نظام هستی - علامه طباطبایی - فخر رازی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: طرح مسأله
۲	۱-۱ مقدمه
۳	۲-۱ عنوان تحقیق
۳	۱-۲-۱ فارسی:
۳	۲-۲-۱ لاتین
۳	۳-۱ بیان مسأله تحقیق
۴	۴-۱ ضرورت و اهمیت تحقیق
۵	۵-۱ اهداف تحقیق
۵	۶-۱ سؤالات تحقیق
۵	۷-۱ سوابق پژوهشی موضوع
۶	۱-۷-۱ پایان نامه ها
۶	۲-۷-۱ کتاب ها
۶	۳-۷-۱ مقالات
۷	۸-۱ بیان روش اجرای تحقیق
۷	۹-۱ معنای لغوی و اصطلاحی ملانکه
۷	۱-۹-۱ معنای لغوی مَلَك
۸	۲-۹-۱ معنای اصطلاحی ملانکه
۸	۱-۲-۹-۱ اصطلاح روایی
۹	۲-۲-۹-۱ اصطلاح فلسفی
۹	۳-۲-۹-۱ ملانکه در اصطلاح متکلمان
۱۰	۳-۹-۱ ملانکه در ادیان الهی
۱۰	۱-۳-۹-۱ ملانکه در دین زردشت

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۱-۹-۳-۲ ملائکه در دین یهود	۱۰
۱-۹-۳-۳ ملائکه در دین مسیح	۱۱
۱-۹-۴-۴ ملائکه در فرهنگ و آموزه‌های اسلامی	۱۱
۱-۹-۴-۱ ملائکه از دیدگاه قرآن	۱۱
۱-۹-۴-۲ ملائکه از دیدگاه معصومان	۱۲
۱-۱۰ هدف قرآن از بحث ملائکه	۱۳
۱-۱۱ جمع‌بندی مطالب	۱۳
فصل دوم : ملائکه از جنبه وجودی	
۱-۲ مقدمه	۱۵
۱-۲-۱ ماهیت ملائکه	۱۶
۱-۲-۲-۱ خلقت ملائکه	۱۶
۱-۲-۲-۲ جنسیت ملائکه	۱۷
۱-۲-۲-۳ بال‌های ملائکه	۱۹
۱-۲-۲-۴ اوصاف ملائکه	۲۰
۱-۲-۲-۵ قداست فرشتگان	۲۲
۱-۲-۲-۶ جسمانیت یا تجرد	۲۴
۱-۲-۳ تمثیل ملائکه	۲۵
۱-۲-۴ عصمت ملائکه	۲۸
۱-۲-۵ ملائکه و بحث اختیار	۳۲
۱-۲-۶ علم ملائکه	۳۵
۱-۲-۷ عقیده ی باطل درباره ملائکه	۴۰
۱-۲-۸ فرشتگان مُقَرَّب	۴۲
۱-۲-۹ فرشتگان مُقَرَّب	۴۶

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۹-۲ مقایسه انسان با فرشتگان	۴۹
۱-۹-۲ تعداد فرشتگان	۴۹
۲-۹-۲ برتری پیامبران	۵۰
۳-۹-۲ برتری انسان	۵۳
۱۰-۲ جمع بندی مطالب	۵۸
فصل سوم: وظایف فرشتگان در نظام هستی	۵۹
۱-۳ مقدمه	۶۰
۲-۳ وظایف فرشتگان در طبیعت	۶۰
۱-۲-۳ حاملان عرش	۶۱
۲-۲-۳ وساطت ملائکه	۶۵
۳-۲-۳ حفاظت از آسمان	۶۸
۴-۲-۳ نازعات و ناشطات	۶۹
۳-۳ وظایف فرشتگان در برابر انسان	۷۳
۱-۳-۳ محافظت انسان	۷۳
۲-۳-۳ امداد به مؤمنان	۷۶
۳-۳-۳ استغفار و شفاعت مؤمنان	۷۹
۴-۳-۳ ثبت اعمال	۸۶
۵-۳-۳ الهام به اهل تقوا	۹۳
۶-۳-۳ قبض روح	۹۴
۴-۳ فرشته و وحی الهی	۹۷
۱-۴-۳ مقام جبرئیل	۹۷
۱-۱-۴-۳ نزول وحی	۹۸
۵-۳ تفاوت فرشته و روح	۱۰۱

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۰۵	۳-۶ جمع‌بندی مطالب
۱۰۷	فصل چهارم: وظایف فرشتگان در جهان آخرت
۱۰۸	۴-۱ مقدمه
۱۰۸	۴-۲ فرشتگان در قیامت
۱۰۹	۴-۲-۱ موت یا حیات
۱۱۱	۴-۲-۲ عروج ملائکه
۱۱۲	۴-۲-۳ نظارت بر اعمال
۱۱۲	۴-۳ فرشتگان در بهشت
۱۱۳	۴-۳-۱ خدمت‌رسانی به مؤمنان
۱۱۶	۴-۳-۲ همراهی با مؤمنان
۱۱۶	۴-۴ فرشتگان در جهنم
۱۱۷	۴-۴-۱ نگهبانان جهنم
۱۲۰	۴-۴-۲ عذاب کافران
۱۲۳	۴-۵ وظیفه‌ی مالک و رضوان
۱۲۴	۴-۶ جمع‌بندی مطالب
۱۱۷	فصل پنجم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۲۶	۵-۱ مقدمه
۱۲۶	۵-۲ وجوه اشتراک دیدگاه‌ها
۱۲۸	۵-۳ وجوه افتراق نظرات
۱۳۰	۵-۴ نتیجه‌گیری
۱۳۱	۵-۵ پیشنهادها

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۳۱	۱-۵-۵ پیشنهاد علمی
۱۳۲	۲-۵-۵ پیشنهاد عملی (کاربردی)
۱۳۲	۱-۲-۵-۵ پیشنهاد به محققین:
۱۳۲	۲-۲-۵-۵ پیشنهاد به مسئولین:
۱۳۲	۶-۵ محدودیت‌ها
۱۳۳	۷-۵ منابع و مآخذ
۱۳۳	۱-۷-۵ کتاب‌ها
۱۳۷	۲-۷-۵ مقالات
۱۳۷	۳-۷-۵ پایان‌نامه‌ها
۱۳۸	۸-۵ چکیده انگلیسی

فصل اول: طرح مسأله

۱-۱ مقدمه

از آنجا که در قرآن آیات زیادی ملوک به صورت مفرد، مثنی و جمع نام برده شده است، در برخی از این آیات به بحث ملائکه پرداخته و در روایت هم به این موضوع اهمیت ویژه‌ای داده شده است. با این وجود، همچنان اعتقادات و نظرات مختلفی درباره آن‌ها وجود دارد که حاکی از عدم شناخت این موجودات است.

اسلام وجود موجودات نامحسوس فراوانی را ثابت می‌کند که بر همه جهات عالم گمارده شده‌اند و به خوبی‌ها و نیکی‌ها دعوت و هدایت می‌کنند و نیز برکات را فرو می‌فرستند، که این موجودات فرشته نامیده می‌شوند.

صاحب کتاب دانش نامه قرآن پژوهی اعتقاد به وجود فرشتگان را یک باور اسلامی نمی‌داند. از نظر وی "به طور کلی مردمان پیش از اسلام دو گروه بودند، گروهی پیروان پیامبران الهی بودند که به وجود فرشتگان ایمان داشتند و گروهی دیگر غیر پیروان پیامبران که منکر وجود اینان بودند، این گروه دوم خود سه دسته‌اند: ۱- گروهی هیچ نظری درباره‌ی نفی یا اثبات وجود فرشتگان نداشتند. ۲- دهریون که وجود فرشتگان را انکار می‌کردند ۳- گروهی مانند فلاسفه‌ی قدیم و روحانیون قائل به وجود فرشتگان بودند و فلاسفه از طریق استدلال عقلی و روحانیون از طریق مکاشفه، مشاهده و ... وجود آن‌ها را اثبات می‌کردند" (خرمشاهی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص. ۵۵۳-۵۵۴).

ملائکه به مقربان درگاه الهی و خادمان عرش مشهورند و نامی آشنا برای مؤمنان هستند. اما با این وجود چیستی فرشتگان و نقش و هدف خلقت آن‌ها در نظام هستی، مقام و جایگاهشان و همچنین جنسیت، تعداد آن‌ها و سؤالاتی نظیر این شاید در حدود هزارها سال گذشته موجب شده که نوع بشر جست‌وجو و تأمل فراوانی را درباره این موجودات انجام دهد.

برخی انسان‌ها که در معارف الهی عمیق نیستند و بصیرت کافی ندارند وهم‌چنین پندار و تصویر صحیحی از حقایق هستی ندارند، همواره اخبار مربوط به غیب را با عقل خود تفسیر می‌کنند. پس ناچار دچار تخیلات و اوهام می‌شوند.

این بحث، همواره در بین خواص و عوام مطرح بوده و پژوهش‌ها و بررسی‌هایی پیرامون آن صورت گرفته است. اما هم‌چنان زوایایی از وجود این موجودات ناشناخته باقی مانده است. علاوه بر این هم‌چنان خرافات و عقاید باطل دست از دامان این موجودات بر نداشته است.

۱-۲ عنوان تحقیق

۱-۲-۱ فارسی : جایگاه فرشتگان در نظام هستی با تکیه بر تفسیرهای علامه طباطبایی و امام فخر

رازی

۱-۲-۲ لاتین: The place of angels in the world system according to interpretations of Allamah Tabatabaei and Fakhr-e- Razi

۱-۳ بیان مسأله تحقیق

امروزه اهمیت وجود موجوداتی غیر از موجودات مادی، به نام فرشتگان برای پویندگان راه حق روشن شده است و نقش و جایگاه این موجودات در نظام هستی از نظر آنان انکارناپذیر است. در این باره علامه طباطبایی می‌نویسد: "نقش فرشتگان در مسأله «عود» یعنی ظهور نشانه‌های مرگ و قبض روح و ... هم‌چنین در مرحله‌ی تشریح دین یعنی نازل شدن و آوردن وحی و دفع شیطان از مداخله در آن و ... کاملاً روشن است" (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۲۹۶).

اما با این وجود هنوز در بسیاری از جنبه‌های دیگر بین مفسران اختلاف نظر وجود دارد. مثلاً امام فخر رازی برخلاف کلیه مفسران و حکیمان اعتقاد دارد که فرشتگان برتر از پیامبران و آدمیانند و برای این نظر خود را در کتاب المطالب‌العالیه ۲۰ دلیل عقلی و نقلی ذکر می‌کند. اما دیگران مانند شیخ صدوق در علل الشرایع و سید هاشم بحرانی در تفسیر آیه‌ی «قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي أَسْتَكْبِرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ» (ص ۷۵) به برتری برخی از انسان‌ها بر ملائکه تأکید می‌کنند (بحرانی، ۱۴۱، ج ۴۰، ص ۶۸۴) نیز در مسأله‌ی تکلیف فرشتگان هم تضاد آرا وجود دارد. مثلاً امام فخر رازی در تفسیر آیه‌ی «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ أَمْرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (تحریم / آیه ۶) به این نکته اشاره می‌کند که ملائکه در آخرت مکلفند همان‌طور که ما در این دنیا مکلفیم و آن‌ها در آخرت مورد امر و نهی قرار می‌گیرند (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۳۰، ص ۵۷۲).

اما صاحب‌المیزان این تفسیر را نمی‌پسندد و آیه را چنین تفسیر می‌کند: "ملائکه محض اطاعتند و در آن‌ها معصیت وجود ندارد و اطلاق آیه شامل دنیا و آخرت می‌شود پس ملائکه نه در دنیا و نه در آخرت عصیان ندارند" (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ص ۳۳۴).

هم‌چنین درباره برتری انسان بر فرشتگان، تفسیری که به اشاعره منتسب است اعتقاد به برتری انسان بر ملائکه که در این‌جا منظور از انسان فرد مؤمن است نه مطلق انسان. و تفسیر دیگر که به رأی شیعه مشهور است منظور همه انسان‌هاست.

وجود چنین اختلاف نظرهایی درباره‌ی جایگاه و نقش فرشتگان ایجاب می‌کند که به حقیقت وجودی و جایگاه واقعی این موجودات در نظام آفرینش از جنبه‌های گوناگون پرداخته شود.

در این تحقیق سعی بر آن است که به بررسی دیدگاه این دو مفسر نامی قرآن در کنار دیدگاه قرآن پرداخته و روشن سازد که جایگاه ملائکه از دیدگاه قرآن و روایات چیست؟ فرشتگان از نظر علامه طباطبایی چه جایگاهی در نظام هستی دارند؟ امام فخر رازی چگونه نظرات خود را پیرامون این موضوع اثبات می‌کند؟

۱-۴ ضرورت و اهمیت تحقیق

در قرآن مجید از ملائکه فراوان یاد شده است. آیات زیادی از قرآن درباره صفات، ویژگی‌ها، مأموریت‌ها و وظائف فرشتگان سخن می‌گوید، حتی قرآن، ایمان به ملائکه را در ردیف ایمان به خدا و انبیاء و کتب آسمانی قرار داده است و این دلیل بر اهمیت بنیادی این مسأله است، علاوه بر این در احادیث گهر بار ائمه (ع)، سخنان صحابه، تابعین و بزرگان دین هم سخنان فراوانی در این باره وجود دارد. علاوه بر این در ادیان الهی هم جایگاه خاصی را برای این موجودات تعریف کرده‌اند که حاکی از اهمیت وجود این موجودات است و بیشتر صاحب‌نظران و مفسران قرآن در این باره به اظهار نظرهایی پرداخته‌اند و در جاهای مختلف از آن‌ها نام برده‌اند. هر چند این دیدگاه‌ها گاه با هم متعارض بوده است.

اما با وجود مشترکات زیاد درباره‌ی جایگاه و نقش فرشتگان در بین آرا مفسران هنوز هم اختلاف نظرهای در تفاسیر شیعه و سنی وجود دارد و برداشت‌های مختلف از این تفاسیر را موجب شده است. در کنار این مسائل وجود اعتقاداتی که بعضاً با خرافه هم همراه است در بین عامه‌ی مردم و نگرش‌های متفاوت خواص که گاه ناشی از تعصب یا عدم اطلاع از این موجودات است، محقق را بر آن داشت تا در این نوشتار به پاسخگویی سئوالاتی که درباره‌ی جایگاه فرشتگان در عالم هستی بر اساس دیدگاه قرآن کریم به‌عنوان راهنمای همیشگی بشریت و کلام ائمه به‌عنوان دومین مرجع دین الهی هم‌چنین بر اساس دیدگاه‌های علامه طباطبایی در تفسیر المیزان به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین مفسرین شیعه و دیدگاه امام فخر

رازی در تفسیر مفاتیح‌الغیب به‌عنوان یکی از مفسرین به‌نام سنی پردازد. تا از این رهگذر به ابهامات موجود در این باره پاسخ داده شود.

۱-۵ اهداف تحقیق

- ۱- آشنایی با اطلاعات موجود در قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیه‌السلام) در زمینه‌ی جایگاه فرشتگان در نظام هستی بر اساس آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت.
- ۲- آشنایی با دیدگاه‌های علامه طباطبایی درباره‌ی جایگاه فرشتگان در نظام هستی.
- ۳- آشنایی با دیدگاه‌های امام فخر رازی درباره‌ی جایگاه فرشتگان در نظام هستی.
- ۴- بررسی وجوه اشتراک و اختلاف علامه طباطبایی و فخر رازی درباره‌ی جایگاه فرشتگان در نظام هستی.

۱-۶ سؤالات تحقیق

- ۱- دیدگاه قرآن کریم و ائمه اطهار درباره‌ی جایگاه فرشتگان در نظام هستی در زمینه‌های مختلف بر مبنای آیات قرآن کریم و روایات ائمه‌ی هدی چیست؟
- ۲- دیدگاه علامه طباطبایی درباره‌ی جایگاه فرشتگان در نظام هستی چیست؟
- ۳- دیدگاه امام فخر رازی درباره‌ی جایگاه فرشتگان در نظام هستی چیست؟
- ۴- وجه اشتراک و اختلاف علامه طباطبایی و امام فخر رازی در موارد فوق کدام است؟

۱-۷ سوابق پژوهشی موضوع

با وجود تلاش‌های پی‌گیر محقق موضوعی با این عنوان در میان پایان‌نامه‌ها و مقالات و کتاب‌ها نگاشته شده یافت نشد، اما درباره‌ی فرشتگان نوشته‌های با موضوعات مختلف به نگارش در آمده که با این موضوع قرابت داشته که در ذیل به نمونه‌های از این نوشته‌ها اشاره می‌شود.

۱-۷-۱ پایان نامه ها

- ۱- پیشوایی، ریحانه، ۱۳۸۸، فرشتگان در دو دین زرتشت و اسلام، پایان نامه ارشد، علوم قرآن و حدیث، دانشگاه تهران.
- ۲- رحیمی، محمدرضا، ۱۳۸۹، فرشتگان در نهج البلاغه و احادیث شیعه، پایان نامه ارشد، دانشگاه آزاد تهران.
- ۳- عبدالهی، علی بیگ، ۱۳۷۳، ملک در قرآن، کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی، مرکز تربیت مدرس حوزه علمیه قم.
- ۴- قدسی، سید محی الدین، ۱۳۷۸، ملائکه در قرآن، کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی فسا.
- ۵- گیلانی، رضا، ۱۳۶۲، نقش فرشتگان در نظام هستی از دیدگاه آیات و روایات، کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قم.
- ۶- محمدی، کبری، ۱۳۸۶، ملائکه از دیدگاه قرآن و روایات و ادیان الهی، کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی تهران.
- ۷- مقتدایی، مریم، ۱۳۸۹، فرشته‌ی وحی، کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شیراز.
- ۸- بحرانی، حسین، ۱۳۸۱، جایگاه ملائکه، انسان و جن در سازمان خلقت از دیدگاه قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

۱-۷-۲ کتاب ها

- ۱- رجایی تهران، علیرضا، ۱۳۹۰، جن و شیطان.
- ۲- شایسته نژاد، علی اکبر، ۱۳۸۵، فرشتگان خداوند.
- ۳- شجاعی، محمد، ۱۳۸۳، ملائکه.
- ۴- یعقوبی، رقیه، ۱۳۸۲، دنیای شگفت‌انگیز جن، ابلیس، شیطان.

۱-۷-۳ مقالات

- ۱- جمشیدیان، اکرم، ۱۳۸۸، هدایت و ارزش‌ها، فرشتگان آسمان، مجله پرسمان.
- ۲- شاد بخت، سپیده، ۱۳۸۵، فرشتگان فرمانبران ابدی خداوند، نشریه‌ی ابرار.
- ۳- غیاثی، نقی، اراده و اختیار فرشتگان و حیوانات، نشریه معارف، شماره‌ی ۲۱.
- ۴- کامرانیان، عباسعلی، ۱۳۸۲، ارتباط فرشتگان با پیامبران، نشریه‌ی زن روز، شماره ۱۸۹۴.

۵- مصباح یزدی، محمد تقی، ۱۳۸۵، فرشتگان (۱) (۲) (۳) (۴) (۵)، مجله‌ی پرسمان.

۶- مصطفایی، کاظم، ۱۳۸۵، راز سجده‌ی فرشتگان، مجله‌ی پرسمان.

۸- بیان روش اجرای تحقیق

این نوشتار از نوع پژوهشی و بنیادی است. روش تحقیق کتابخانه‌ای است، یعنی اطلاعات و داده‌های لازم از معنای لغوی و اصطلاحی عنوان بحث گرفته تا آیات، روایات و نظریات مورد نیاز بحث را از کتب معتبر و متنوع دست اول و گاه دست دوم اخراج شده است و در جای مناسب، همراه با توصیف و تحلیل گردآورنده به کار رفته است.

۹-۱ معنای لغوی و اصطلاحی ملائکه

به نظر می‌رسد در دیدگاه‌های علمای لغت درباره واژه "مَلِک" تشابهات فراوانی وجود دارد. اما در معنای اصطلاحی از آن‌جا که از جنبه‌های گوناگون به آن پرداخته شده است. تعاریف مختلفی را از موضوع ارائه کرده‌اند.

۱-۹-۱ معنای لغوی مَلِک

ملائکه، جمع و واحد آن مَلِک است (فراهیدی ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۳۸۰) مَلِک نیز مخفف مَلَاک است (ابن منظور ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۴۹۲؛ طریحی، ۱۳۷۵، ص ۲۹۲) این کلمه هم در اصل، مَأَلِک بوده که لام آن مقدم و همزه مؤخر شده است و در نتیجه، به شکل مَلَاک بر وزن مَفْعَل از ریشه أَلوِک به معنای پیام‌رسانی و رسالت درآمده است، سپس همزه آن به اتفاق، حذف شده است. ابن‌منظور این قول را از کسایی و ابن‌بری نقل می‌کند (ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۴۹۲؛ مصطفوی، ۱۳۶۰، ص ۱۶۳؛ راغب‌اصفهانی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۲۴۹؛ قرشی، ۱۳۷۱، ص ۲۷۶) زمخشری و فخر رازی الحاق حرف «تاء» در «ملائکه» را برای تأیید جمع می‌داند (زمخشری، ج ۱، ص ۲۷۱؛ فخر رازی، ج ۳، ص ۱۵۹) ملائکه: (جمع مَلِک) فرشتگان، پیام‌رسانان (مهرین شوشتری، ۱۳۵۲، ص ۵۱۵).

راغب‌اصفهانی علاوه بر بیان نظر اکثریت چنین می‌نویسد: "بعضی از محققان گفته‌اند: ملک از ریشه «ملک» است و به ملائکه‌ای که عهده‌دار سیاست و تدبیر امور باشند، مَلِک (به فتح میم و لام) و به بشری

که عهده‌دار سیاست و تدبیر باشد، مَلِک (به کسر لام) گویند. پس هر مَلِکی از زمره‌ی ملائکه می‌باشد؛ ولی هر فردی از ملائکه لزوماً مَلِک نیست؛ بلکه مَلِک آن است که در آیات قرآن به او چنین اشاره شده باشد: «فالمدبرات أمراء»، «المقسّمات أمراء»، «النازعات» و... و مَلِک الموت نیز به همین قیاس است" (راغب اصفهانی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۲۴۹).

۱-۹-۲ معنای اصطلاحی ملائکه

اصطلاح ملائکه در بحث‌های دینی و بالخصوص الهیات ماوراءالطبیعه کاربردهای فراوان دارد، به طوری که در بسیاری از علوم اسلامی تعریف خاصی برای آن بیان کرده‌اند. هر گروه از عالمان در علوم مختلف اسلامی به جنبه‌ای خاص از ویژگی‌های آن‌ها توجه کرده‌اند بنابراین، این تعاریف واصطلاحات خاص مبنای تحقیقات علوم اسلامی قرار گرفته است که در ذیل این معانی اصطلاحی ذکر می‌شود:

۹۱-۹-۲-۱ اصطلاح روایی

در روایات اسلامی پیرو آیات قرآن تعریف خاصی از آن ارائه کرده‌اند. روایات در این باب بسیار زیاد هستند که ما در این جا به ذکر دو نمونه اکتفا می‌کنیم. امام علی (ع) در کتاب نهج البلاغه فرشتگان حق را چنین معرفی می‌کند:

"شگفت آور است آفرینش فرشتگان تو که گروهی از آن‌ها را در آسمان‌ها سکونت دادی و از زمین بالا برده‌ای. آن‌ها از همه آفریدگان نسبت به تو آگاه‌ترند و بیشتر از همه نسبت به تو بیمناکند و به تو نزدیک‌ترند. فرشتگانی که در پشت پدران قرار نگرفته، در رحم مادران پرورش نیافته‌اند، از آبی مهین خلق نشده‌اند و ناراحتی و مشکلات زندگی آنان را پراکنده نساخته. آن‌ها با مقام و مرتبتی که دارند، از ارزشی که در نزد تو برخوردارند و آن‌گونه که تو را دوست دارند، فراوان تو را اطاعت می‌کنند که اندک غفلتی در فرمان تو ندارند. اگر آن‌چه بر آنان پوشیده است بدانند، همه کارهای خود را کوچک و ناچیز می‌شمارند و بر خویش ایراد می‌گیرند و می‌دانند آن‌گونه که باید، تو را عبادت نکرده‌اند و آن چنان که سزاوار توست فرمانبردار نبودند" (نهج البلاغه، خطبه ۱۰۹).

هم‌چنین امام سجاد (ع) ملائکه را چنین معرفی می‌کند:

"بار خدایا، درود بفرست بر حاملان عرش خود، فرشتگانی که در تسبیح تو سستی نپذیرند و از تقدیس تو ملال نگیرند و از پرستش تو در نمانند و فرمانبرداری تو را آن‌گونه که جد در ایستند که چشم بر هم زدنی کوتاهی نوزند و از عشق و شیفگی تو ذره‌ای غفلت نکنند" (صحیفه سجاده، نیایش ۳).